

פרשת בהר

עובדות, התבוללות וגאולה

חוותם של ציוויים

בשני הפסוקים האחרונים של פרשת בהר מצויה אותנו התורה:

לא תעשו לכם אלילים ופסל ומצבה לא תקימו לכם ולא משכית לא תפנו בארץכם להשתחות עליה כי אני ה' א-להיכם. את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה' (כו, א-ב).

האיסור על עשיית פסלAINNO חדש, שהרי כבר בעשרות הדברים נשמע בرمה הציווי: "לא תעשה לך פסל וכל תמורה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ" (שמות כ, ג). ציווי זה חוזר ונשנה אף בספר ויקרא עצמו "אל תפנו אל האלים וא-להי מסכה לא תעשו לכם אני ה' א-להיכם" (יט, ד). גם הציווי על שמירת שבת מוכר וידוע לנו מקדמת דנא, ואפלו ציווי מסויל על שמירת שבת ומורה מקדש ניתן עוד קודם בפרשת קדושים "את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'" (יט, ל).

אם כן, שלוש שאלות וקווות לבירור וליבון: א. מה החדש שנלמד מאיוסור עשיית הפסלים שבפרשנה בהר? ב. מדוע מוזהרים כאן ישראלי פעמי נספת על שמירת שבת? ג. מודיעו ניתנה כאןazonהה על מורה המקדש? בדרכינו לשובות, נצעד בעקבות חכמיינו שראו את הקשר של המצוים שבשני הפסוקים האחרונים של פרשת בהר עם סיום הפרק הקודם שבו מדובר על מצב שבו יהודים נקלעו לקשיים כלכליים נמוך לעבדות בעבודתו של נכי רוח בקרבת האוכלוסייה היהודית: "לגר תושב עמק או לעקר משפט גור" (כה, מז). התורה שמכירה במציאות של "אין ביריה" אינה אוסרת את המכירה, אולם היא מצווה על קרוביו משפחתו של העבד לפדות אותו מיד הנקרי בהקדם, כתוב: "אחרי נמפר גאה תהיה לו אחד מאחיו יגאלנו" (כה, מח).

מהביר הכללי יקר כי אפשר היה לחשב שקרובי העבד שנמכר לגוי רשאים להמתין ולבחון את הת以习近平ות הבעלים הגויי אל עבדו החדש, מתוך מחשבה שאולי האדון מתנהג יפה אל העבד, maar לחשופ פולחן ולא משעבד אותו בפרק, וזה אין חובה על המשפחלה לפדותו. אולם המילים "אחרי נמפר" שבפסקוק, באות למד שגאותה העבד ופדייתו צריכות להיות מיד אחרי המכירה, בלי תלות ביחס של הבעלים הגוי.

נראה לי להוסיף לדברי הכללי יקר, שהتورה ידעה היטב שאפשר למשוך את העבד לעבודה זוורה לא רק במקל חובלים ובצער השבעוד, אלא גם בדרכי נעם בלי ליצר שום כפייה. לכן פדין העבד אמרו להרחיק באופן מיידי את העבד העברי מאדונו הגוי ומאמונייו. ואכן האברבנאל מסביר את הצורך הדוחף לגאול את העבד: "כى בלי ספק היישראלי הנמכר... לא ישמר את השבת כרואי ולא ילך לבית המקדש להשתחות לה". לדידו, טעם זה מסביר גם מדוע התורה מזהירה כאן על מורה שבת ומקדש.

"הועל ורבי מחלל"

במסכת עריכין הגמרא¹ דנה בחותימת פרשתנו ובמאורת כי העבד הנמכר שמדובר בו הთורה, הוא יהודי שעבר עבירות וכיון שלא חוזר בתשובה נקלע לשורה של עונשים, שהאחרון שביהם הוא ירידתו למעמד של עבד לאדון שהוא עובד עבודה זרה ממש. זאת ועוד, יתכן שהקונה מייעד את עבדו היהודי לצורך שימוש לעובדה הזרה, למשל לחטוב עצים או לשאוב מים לצורך הפולחן. לבארה אפשר היה לחשב שאדם חוטא שכזה אינו ראוי שיתאפשר בשבייו לגואל אותו מידי הגויים, אבל התורה חסה עליו ומצווה על בני משפחתו לגואל אותו, כדי שלא יטמא ויתובלל בין עובדי עבודה זרה.

בדומה למקרה גם רבותינו בעלי המדרש דרשו את הקשר בין הצעוים שמופיעים בסוף הפרשה לנושא שקדם להם, דהיינו יהודי שנמכר לעבד, וזה לשון מדרש ספרא:
שלא יאמר [הנמכר לעבדות] הויל ורבי עובד עכו"ם אף אני עובד עכו"ם; הויל ורבי מגלה עריות, אף אני אגלה עריות; הועל ורבי מוחל שבותות, אף אני אחיל שבותות. תלמוד לומר, "לא תעשו לכם אלילים, את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו", ההיר כאן הכתוב על כל המצוות. "אני ה'", נאמן לשלם שכר.²

אדון אחד

מבין השורות עולה עוד עניין הקשור לחובה לפדות את הנמכר לעבדות. מבחינה רוחנית ליהודי יש רק אדון אחד והוא ריבונו של עולם. לכן בפרשנתו הקב"ה מעיד על עם ישראל: "כִּי עָבֵד הַם אֲשֶׁר הַזְּצָאָתִי אֶתְכֶם מִצֶּרֶם לֹא יִפְרְכוּ מִמְכְּרָת עָבֵד" (כה, מב). מבאר ספרנו שגם יהודי שנמכר לעבדות לגוי, נשאר עבדו של הקב"ה. לכן גם מי שנמכר לנוכרי אומנם משועבד לו פיזית, אבל רק פיזית. מבחינה רוחנית הוא ממשיך להיות מחויב בכל מצוות התורה, ומהזהר במיוחד על מה שקשרו בדרך לשמי לעבודת אלילים, וכן על שמירת שבת. זאת משום שהשבת היא אות הבית בין הקב"ה, וזאת הזיקה שלה לאיסור עבודה אלילים. כך מבאר אורח חיים הקדוש את סミニות הנושאים: "ונראה שנטכו להסמיר מצות שבת למצווה שלפנייה... לומר שם שעבודה זרה שוקלה ככל התורה גם מצות שבת שוקלה ככל התורה כולה". גם הרמב"ן מרחיב וմבואר כי עבד שנמכר לגוי מחויב בכל המצוות, אבל התורה הזכירה כאן את שלוש המצוות עבודה זרה, שמירת השבת, ומוראה המקדש כי מצוות אלה הן אבות של מלמדות על חיוב שמירת כל המצוות.

הפרשנים השונים התייבו להבין את נפש האדם, ולנגד עיניהם עמדה דמות עבד שאיתריא מזלו והוא נמכר לעבד עבודה זרה. במצב זה העבד בלית ברירה מנסה למצוא לעצמו "היתרים" כדי למלא את מצוות אדונו. נגד זה נזכרת התורה ומחייבת את אותו עבד על שמירת כל המצוות.

¹ בבלי עריכין ל ע"ב.

² מדרש ספרא ויקרא כו, ב.

חשש מהתבוללות

אפשר לראות כי החשש מעבודה זהה והתבוללות בא לידי ביטוי אצל פרשנים מאוחרים שהיה בסביבה של גזירות אנטישמיות. למשל, רבינו עובדיה ספרונו שחיה באיטליה במאות ה-15 וה-16 סבל מרדיפות אנטישמיות, ואף הוא יכול היה להזדהות עם המצב הקשה מנושא של יהודי המשועבד לגוי שעבודה זהה:

אף על פי שתשתעבדו לאומות, כמו שעשו זה שמכר עצמו לעובד עבודה זהה, לא תמירו כבודם بلا יועל, וזה שלא יטעו כמו שהזיכירו חז"ל שטעו ربיהם בעת הגלות שאמרו לבניאים "עבד שמכרו רבבו, ואשה שגרשה בעלה, יש לזה על זה כלום?",³ וזה כי אפילו אחרי כל השעבוד "אתם עבדי", כמו שהזכיר חז"ל.⁴

בקשר לכך יש להביא את פירשו הנוגע לבב של רבי אברהם איזלאי בספרו בעלי ברית אברהם המשמש בבואה לתקופתו. רבי אברהם איזלאי (1543-1643) נולד במרוקו למשפחה שמקורה בקטטיליה שבספרד. הוא היה מודע לתלאות שעברו האנוסים שניסו להמשיך ולהתגורר בספרד ובפורטוגל ומודעות זו באה לידי ביטוי בפירשו. אנוסים אלה ניסו להישאר יהודים כשהם מתנהגים בערומה ומתחזים בעיני הגויים כאילו הם גויים. הם עשו זאת בדרכים שונות: להתנגן כנוצרים גמורים לזמן קצר עד שהנוצרים יפסיקו לחשוד בהם ולעקוב אחריהם, לחיל בפרהסיה שבת אחת כדי לשומר שבתות אחרות, או לבטל מצוות מסויימות כדי שיצליחו לשומר על מצוות אחרות. כל זאת כשבנפניהם הם נשארו נאמנים לכב"ה ולדת האמת. רבי אברהם איזלאי שלל את הלגיטימיות ההלכתית של כל המתואר באומרו:

לזה הזיהירה תורה "לא תעשו לכם אלילים" אף על פי [=גם כאשר] שהכוונה היא לעשות בלבד ולא לעובד כדי שיראו העובדי גילולים ויאמרו הרי הם עובדים אלילים כמוונו, ולא יקטרגו עליו בקיים התורה והמצוות. ולא מיבעיא לעשותות לכתחילה [=ולא אסורה תורה לעשותות פסל לכתחילה] אלא אפילו להקים פסל שהוא עשו כבר במקומו על בסיסו, אף על פי שלא עשו ולא עבדו אלא עשו מפני הרואים להיות משגיא [נראה] לעובד גילולים אסור, ועובד משומס "פסל ומצבה לא תקימו לכם".

להבנתו גם האזהרה הנוספת בפרשנותו על שמירת שבת, וכן האזהרה על מורה מקדש, שותיהן קשורות לנושא ההתחזות לעובדי עבודה זהה:

³ לפיה המסורת זקנין העם בגולה באו ליחסائل הנביה בטענה שכון שהקב"ה גרש אותם מלפניו אין עם ישראל מהшиб בברית עם הקב"ה ובשמירת מצוותיו. תשובה הקב"ה היא (יחסאל, כ, לב-לג): "וְהִעַלְתָּה עַל רׂוּכֶם קַיּוֹ לֹא תְהִנֵּה אֲשֶׁר אַתָּם אַקְרָרִים נֶהָה בְּגָ�ם בְּמִשְׁפָחוֹת הָאָרֶצֶת לְשָׁרֶת עֵץ אֶבֶן. חִ-אֲנֵי נָמֵם אַ-דְּנֵי ה' אֵם לֹא בִּיד חִזְקָה וּבִזְרֻעַ נְטוּיָה וּבִחְמָה שְׁפָכוֹת אַמְלוֹעַ עַלְיכֶם."

⁴ קשורה לכך גם פרשנותו של האברבנאל שהיה עד לගירוש ספרד ותוואתו הנוראית. בפירשו הוא רואה בעיניו רוחו מציאות שבה עם ישראל חי בארץ מ恐惧 ריבונות, וזאת כאשר בארץ קודשנו חיים גם עובדי עבודה זהה שלהם עבדים יהודים. האברבנאל רואה מצב שזכה כמחදל של החברה היהודית ושל בתיה הדין ומטייל עליהם אחראיות: "כִּי אַמְתִּינְהוּ לְמַכְרָרְבָּנָא לְגַר וּלְעַקְרָבָר, הַרְבָּה בֵּית דִין וִישְׁרָאֵל סִיבָה לְכָל הַתּוֹעֲבֹת הָאֱלָה, וְאַיִן מִן הַרְאָוי 'כִּי אֲנֵי ה' אַלְקָרִיכֶם' וְאַיִן לְעַבְדֵד לְזֹולְתָו".

גם בעניין השבותות הזהיר את שבתו תשמורו ולא לחלל אפילו שבת אחת מפני הרואים כדי לקיים שבתות הרבה אסור ... גם צריך לבוא אל מקדשו להתפלל ולירא מפני המקדש או בית הכנסת שהוא מقدس מעט, ולא נהוג בו קלחת ראש מפני עובדי היגיולים, אפילו פעם אחת כדי להטעתם.

כיום, למעלה מ-500 שנה אחרי גירוש ספרד ותופעת האנוסים, אנו קוראים פירוש זה ומבינים עם מה ניסו להתמודד האנוסים בשאייפתם לשמר על גחלת יהודה ועל זיקתם לעם ישראל.

פסלים ומולדים

ראינו עד כה גישה פרשנית לפיה הצוים שבסוטוקים האחוריים מכוונים לעבד עברי שנמכר לגוי. בכוון אחר צעד הרב נפתלי הרץ וייזל בן המאה ה-18, שהיה מקורב מאוד לתנועת ההשכלה באירופה. כל הנראה הוא ראה שביבו פסלים רבים שהקימו שליטים וב的日子里 שורה שונים כדי לפאר ולרומם את שם. הרב נפתלי הרץ קשור את הציוויים שבסוף הפרשה לקודשה המյוחדת של ארץ ישראל, הבאה לידי ביטוי במצוות המಯוחדות לארץ שבהן עוסקת הפרשה כמו שמיטה וובל. אפשר היה לחשב שבארץ מותר להקים פסלים שאינם לעובדה זרה אלא לכבוד הקב"ה; אפשר היה לחשב שבארץ ישראל, אפשר להעמיד פסלים של דמויות מופת בתנ"ך כמו משה ודוד, שייפוסלו על ידי מיטב האומנים, וויצו במקומות מרכזיים כמו שהוא ראה שבבו באירופה. מבאר הרוב נפתלי הרץ וייזל **שהדבר אסור בתכלית**:

וגם זה אינו לעובדה זרה לעבדו אלא פסל של מלך וכיוצא בו, כדין שעושים הגויים בארץותיהם לזכרון ולינוי, וכן מצבה שהיא אבן אחת שנארסה אפילו לשדים, וכן פסל גם אם נעשה לכבוד ה' אסור, על דרך משל פסל מאבן תבנית משה ובניו עם הלוחות בידיו ותבנית אהרן וקטורת בידו, לפחות בפסלים כאלה וחוות העיריות ודרכי הרבים, בדרך שעושים האומות בארץותיהם, כל זה אסור לנו לעשות בארץנו... לפי שהמעשיהם הללו מרגילין מחשבות הבל ומקרבין לנבודה זרה ולכך נסמן לכך יקומו הדברים הללו בארץ הקדשה. לפי שהפרשה כולה מדברת בקדשות הארץ, שתנהוג בה שביעית וובל ושלא תמכר לצמיות, "כי לארץ" חתם העניין באזהרות הללו שמדדך הגויים לפחות בה טירותיהם ועריהם, שלא יעשו כן ישראל בארץם.⁵

ראינו כי רוב המפרשים קוראים את שני הפסוקים האחוריים בפרשנה לנושא של עבד עברי שנמכר לגוי, בעודו פירושו של הרב נפתלי הרץ וייזל וזהו יותר מאשר רק יותר, שיכל להיות רלוונטי גם לנו בדורנו ובישובנו קוממיות בארץנו. מדבריו אנו יכולים ללמידה על רום מעלהה של ארץ ישראל, על קדושתה המյוחדת והמשתמע מקדושה זו לגביה הדרך בה علينا לנוהג כשבצינו בחסדי הקב"ה לשבת בה עם ריבוני הארץ.

⁵ מצוטט מתוך גליונות לפרשת השבוע של פרופ' נחמה ליבוביץ פרשת בהר - בחקותי תשכ"ג - שבת ועובדת זרה.

מאמר זה נכתב על ידי אריה ארזי-חוקר נושא המנהיגות וניהול בתורה ובתנ"ך.
והוא אחד מ**54** מאמרים בספר שזכה לכתוב : פnio אליך – פנים חדשות בפרשיות השבוע

למיעד על הספר פnio אליך לחצו כאן

למאמרים נוספים בקרו באתר שלי <https://www.aryearzi.com>

لتגובה ary.e.arzi@gmail.com